

(*fers*, NCL. II, 34.21; IV, 43.21) el caràcter de la llengua del qual, acusadament nòrdic (probablement rossellonès), és ben conegut; altrament, en docs.: «si alcú era pres --- no sia més en *fers* ny en presó, pus que pusca fermar per la causa damont dita» (*fers* 'cadenes', a. 1324, *Cartoral* de Vf. de Conflent, f° 12v); però fins un text de matís tan nòrdic com les *VidesR*, porta només «les portes del *ferre* foren trencades» i «tançaran --- ab los forrellats del *ferre*» (P, 91v1, 92r1); l'àrea de la variant *ferr*, ni a l'Edat Mj., no surt del domini ross., si no és un cas de la Vall de Ribes (que ja era més aviat ross.), en l'any 1380: «uns *ferr*s de foc e un ast de *ferr* --- uns *ferr*s de foc».¹ I avui *fèru* és la forma rossellonesa general salvant el Capcir, on encara diuen *lu fèr* (Formiguera, 1960).

Ferre és la forma general en Jaume I i almenys molt dominant en Lluïl: «son capel de *ferre* en lo cap», «vestit son perpurt e sa spasa cinta e un batut de ma<1>les de *ferre* e l cap», «una testa d'ome o de fust al *ferre* <de la lança>», Jaume I (Ag., 24, 42, 106). En Lluïl llegim *ferre* en el *L. de Meravelles*: «Dix encara lo philosoph que aur e argent e *ferre* e pedres e ls altres metalls ---» (O. C. I, 172), i *Merav.* (NCL. II, 64; *Doctr. Pu.* (ed. Gili, p. 117). *Fe(r)ra* en el S. XIV, en Reixac (*Questa*, 22.18); i l'ús s'estén encara a algun autor posterior, en què ja és molt suspecte de ser degut només al respecte d'una tradició literària, com en StVicentF: «una ymaça de N. S. --- / que serà d'or tantost la ama --- o encara que sie d'argent, o de *ferre*, o de plom, o de pedra» (*Sermons* I, 245.29; també II, 53.5 i 153.8).

Ferro en escrits, sobretot literaris, és més tardà; si bé, fins en el Rosselló, l'*InuLC* en cita exs. de 1373, 1386 i 1470, amb un de *ferro vell* el 1394, i un de *ferros de foc* el 1380. També apareix, però, algun cop en bones eds. de Lluïl: «lo farrer no poguera fer lo coltell sens *ferro*», *Merav.* (NCL. I, 70). Sembla anticipar-se especialment en usos particulars en què és més freqüent d'usar-lo en plural: com els *ferros de foc* en el doc. ross. 1380; *ferros de cinyar* en un de mall. de 1388 (*BSAL* XI, 214); o els *ferros de cavall* o *de mul* per a 'ferradura': aquest el cita *AlcM* d'un doc. de 1120, «car ell dava a la sua host figura de *ferro* de cavall», en el *Dotzèn del Crestià* d'Eiximenis (*DAG.*);² *ferros de lances* i *ferros de tenir olles*, que cita el *DAG.* del *Consolat*, el qual també portaria «ésser marcat al front amb *ferro* calt» (*AlcM*). Cal tenir en compte, però, la possibilitat que més d'una d'aquestes cites no recolzi en bona tradició manuscrita: en Muntaner no sembla haver-hi en realitat altra forma que *ferre*, tot i que *AlcM* li atribueix *ferro* en el cap. 130 a base de l'ed. Bofarull, però la bona lliged de ser «tan tost donaven del aristol com del *relló*» (Casac. IV, 41.25) i no pas «com del *ferro*».

Sigui com vulgui, *ferro* és ja general en els escriptors cabdals de mj. S. XV: «muller / viu --- acusar / que aduiterava; / ella negava: / *ferro* calent, / vermell, ardent / li feren pendre», «ta carn castiga / com enemiga: / porta 'n lo lom / plancha de plom, / cèrcol bé stret / de *ferro* fret / en los ronyons», JRoig (*Spill*,

3345, 10146); «lo rey hermità portava una lança ab lo *ferro* ben smolat, e una pavesina en lo bras, l'espasa e un punyal», «la lança, que és largua e ab lo *ferro* agut ---», «car les nostres persones no olen ni saben a res de tot açò, sinó que olen a *ferro* açerat», «fossen los *ferros* de les armes reals, ab quatre puntes en lo broquet, molt encerades ab cera gomada cascuna punta de la billeta», «havian a córrer tant e tant longament fins que 20 colps de puntes sangrentes ixaqués del hu o del altre, ab *ferros* smolats, o qualsevulla d'ells se hagués a dar per vençut», JOMartorell (Ag. I, 57, 103; II, 210; I, 128; I, 152=Riq., 123).

Després de l'Edat Mitjana ha esdevingut general: «los *ferros* de tenir les olles --- assentar los *ferros* en lo foc y posar-hi la olla», OPou (*TbPu.*). Ja hem vist que, en algun autor de c. 1400, *ferre* degué ser ja un arcaisme purament tradicional. A penes cal dir que en reprendre la llengua literària de gran estil en el S. XIX *ferre* era un gran arcaisme mort i enterrat segles ha; i que si l'usen algunes vegades MilàF en el *Pros Bernat*, Verdaguer en l'*Atl.* i Joan Alcover en poemes religiosos, és només a títol de llicència arcaïtzant èpica o bíblica, que altrament ningú no imità, ni ells mateixos en els passatges menys artificials de llurs obres: «així 'n fugia 'l moro quan, ab un riu de *ferro*, / aquells turons nos duyan lo crit del brau Roldan, / ensem qu'ab l'amenaça de mort y de desterro, / son mall volà on Esterri l'aguayta tremolant», *Atl.*, 54. Avui *ferro* està generalitzat a tot el territori (fora del Capcir, *fer*), fins a Cardós i Vall Ferrera («els *ferros del foc*», «la tampa de *ferro* del forn», 1933-4) i Andorra (*fon de fèro* a Argolell, 1959);³ fins a Eivissa (Pz.-Cabr.) i fins al conservador llenguatge dels pescadors de la Costa de Llevant, incloent-hi l'aplicació a l'àncora: «dóna *ferro!*» 'llança l'àncora, fondeja' (Coromines, *De Plaer* --- v, p. 195).

Encara que les formes, arcaïques i més o menys dialectals, *ferre* i *fer* siguin avui mortes pertot (o poc menys), en van quedar rastres en parlars extrems, no oblidats del tot, almenys en toponímia. Fins pel que fa a la forma *fer*, deduïm que es degué usar fins a l'Alta Cerdanya, del fet que a Targasona (val a dir, a menys de 20 km. del límit capcinès) un altell rural on encara hi ha una creu de ferro (hi feien la processó de Santes Creus) en diuen «a *kreu-da-fè*»: l'emmudiment de la -r i la construcció sense article revelen sens dubte que la «congelació» toponímica ja no és cosa dels segles últims. De *ferre* queda memòria més considerable.

Ferro era ja indubtablement la forma de tot el domini rossellonès en els Ss. XVI-XVII, forma molt predominant en tota la seva àrea, i més en el Vallespir; però encara en el *Llibre Roig* de Prats de Molló, de 1643, si bé unes afrontacions copiades d'un doc. de 1525, enumeren un punt de la Comalada «a la Creu del *ferra* [sic amb a] qui és en lo serrat del Clot de St. Martí» (f° 85r).

En canvi, en els parlars del cat. occidental, almenys els de més a l'Oest, els rastres són més considerables, però amb tancament de -rre en -rri (cf. *Benavari/Be-*